

Т.О. Довженко

ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті подано результати історико-педагогічного аналізу витоків організації педагогічної просвіти батьків в українських землях у давні часи й епоху Київської Русі. Зазначено, що родинне виховання дітей здійснювалося в контексті життя і потреб сім'ї. На цьому ґрунті й постала народна педагогіка, провідними виховними засобами якої стали поведінка і вчинки батьків, рідна (материнська) мова, праця, фольклор, родинно-побутова культура, народні звичаї і традиції, мистецтво, ремесла й промисли, вірування, свята, обряди, символи, дитячі ігри й іграшки. У статті зазначено, що спочатку педагогічна просвіта батьків відбувалася переважно у таких формах: спільна праця старших членів роду, молодих і дітей (засвоєння норм спілкування та традицій соціальних відносин); настанови, повчання (передача знань історії, культури, традицій родини); магичні ритуальні дії (налаштування майбутніх батьків на особливий емоційний стан, піднесення, святості). Стаття не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблематики. Подальшого наукового аналізу потребують питання розширення змістовно-методичного апарату системи підготовки вчителів до організації педагогічної просвіти батьків.

Ключові слова: педагогічна просвіта, учитель, педагогічна освіта, батьки, лекторій, всеобуч, батьківські збори, консультація, знання.

*Т.А. Довженко. **Етнопедагогические основы организации педагогического просвещения родителей: ретроспективный педагогический обзор.** В статье представлены результаты историко-педагогического анализа истоков организации педагогического просвещения родителей в украинских землях в древние времена и эпоху Киевской Руси. Указано, что семейное воспитание детей осуществлялось в контексте жизни и потребностей семьи. На этой почве и возникла народная педагогика, ведущими воспитательными средствами которой стали поведение и поступки родителей, родной (материнский) язык, труд, фольклор, семейно-бытовая культура, народные обычаи и традиции, искусство, ремесла и промыслы, верования, праздники, обряды, символы, детские игры и игрушки. В статье указано, что сначала педагогическое просвещение родителей происходило преимущественно в следующих формах: совместная работа старших членов рода, молодых и детей (усвоение норм общения и традиций социальных отношений);*

наставлення, поучення (передача знань історії, культури, традицій сім'ї); магическіє ритуальніє дієвствія (настрій будучих родителів на особое емоціональне состояннє, підєм, святості). Стаття не исчерпываєт всех аспектов исслеуємой проблематики. Дальнейшого научного аналіза требуют вопросы расширєннєя содержательно-методического аппарата системы подготовки учителей к організації педагогического просвєщеннєя родителей.

Ключевые слова: педагогическое просвєщеннє, учитель, педагогическое образование, родители, лекторий, всеобуч, родительские собрания, консультація, знаннєя.

T.O. Dovzhenko. Ethnopedagogical principles of the organization of parents' pedagogical education: the retrospective pedagogical review. The article presents the results of the historical-pedagogical analysis of the origins of the organization of parents' pedagogical education on Ukrainian lands in ancient times and times of Kievan Rus.

It is stated that family education of children was carried out in the context of life and family needs. Folk pedagogy appeared on this ground. Its leading educational means were parents' behavior and actions, the native (maternal) language, work, folklore, family and consumer culture, folk customs and traditions, arts, crafts and trades, beliefs, festivals, rituals, symbols, children's games and toys. The article states that firstly there were mainly following forms of parents' pedagogical education: common work of older family members, youth and children (learning communication norms and traditions of social relations); instructions, lectures (the transmission of knowledge of history, culture, family traditions); magical ritual actions (making future parents feel the special emotional state, the holiness). The article does not cover all aspects of the issue. The questions of the enlargement of contental-methodical facilities of the system of teacher's training for the organization of parents' pedagogical education require the further scientific analysis.

Keywords: pedagogical education, teacher, parents, lecturers, Vseobuch (universal education), parent meetings, consultations, knowledge.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У законах «Про вищу освіту», «Про освіту», «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті» (2002) зазначається, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості, яке потребує відповідального ставлення батьків до виховання власних дітей. Реалізація цієї провідної функції сім'ї як соціального інституту неможлива без серйозної, ґрунтовної історично вивірєної системи психолого-педагогічної просвіти батьків до виконання їх суспільного обов'язку [1]. Саме тому виникає потреба у всебічному аналізі етнічних витоків розвитку просвіти батьків та родинного виховання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Педагогічний аспект проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з батьками учнів відображений у дослідженнях М. Болдирева, Т. Волікової, І. Гребеннікова, Р. Капралової, С. Корнієнко, Т. Кравченко, О. Савченко та ін.; етнопедагогічний – у дослідженнях В. Зелюка, Р. Пріми, О. Семенов, М. Стельмаховича та ін.; психолого-педагогічний – у працях О. Кіліченко, Н. Стрельнікової, Л. Хомич.

Сучасним соціальним проблемам сім'ї та вихованню дітей присвячені дослідження Т. Алексеєнко, Л. Волинець, О. Докукіної, З. Зайцевої, В. Постового, В. Семиченко, Ю. Якубової; зарубіжних педагогів: С. Лупан, А. Торре Делла, Дж. Уінделл, Г. Фігдор, Д. Фіцпатрік та інших. Однак, поза увагою науковців залишено такі важливі питання, як узагальнення цінного історико-педагогічного досвіду з організації просвіти батьків та можливості його переосмислення й реалізації в сучасних умовах.

Формування мети статті (постановка завдання): узагальнити результати історико-педагогічного аналізу етнічних коренів організації педагогічної просвіти батьків дітей в українських землях у давні часи й епоху Київської Русі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як відомо, у народній пам'яті, фольклорі, традиціях збережено багаті, насичені виховним потенціалом звичаї. Саме вони утворюють, на погляд, історико-культурні корені досліджуваної ідеї. В усній народній творчості на рівні сталих словесних форм: приказок, прислів'їв, пісень, легенд, казок, фразеологізмів, – зафіксовано бачення ролі і змісту педагогічної просвіти батьків.

Наприклад, народна мудрість говорить: «Якщо твої плани розраховані на рік – сій жито, якщо на десятиліття – саджай дерево, якщо на віки – виховуй дітей. Не ті батьки, що на світ привели, а ті, що в люди вивели. Не навчив батько – не навчить і дядько. Коли дитину не навчиш у пелюшках, не навчиш і в подушках. Коли хочеш з доні молодиці, то держи в єжових рукавицях» [2].

З-поміж багатьох обов'язків родини чи не найголовнішим було виховання дітей. Слово «виховання» в українців, очевидно, пішло від

«ховати», тобто заховати (уберегти) від небезпеки, смерті, хвороби, «лихих очей», поганих впливів. Згодом воно набуло узагальненого змісту, виражаючи процес систематичного впливу на культурний розвиток, формування світогляду, духовного світу й моральної поведінки дітей та молоді. З давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків. Тому ці, як і всі інші особливо важливі об'єкти, в наших предків мали свої опікувальні божества Рід і Рожаницю – уособлення роду, єдності нащадків одного предка, утвердження необхідності продовження людського роду. Цікаво, що обидва ці божества йшли безпосередньо за головними слов'янськими богами: грому і блискавки – Перуном, сонця і світла – Даж-богом, неба – Сварогом, вогню – Хоросом. Рід мав свої традиції, шанував предків і в цій пошані виховував молоде покоління. Новонароджену дитину в рід приймали окремим обрядом. Ще складнішим був весільний церемоніал, яким об'єднували молоду пару з двох родів. Живучість цих обрядів, головні елементи яких збереглися в народних звичаях українців і донині, засвідчує їх особливо важливе значення для педагогіки [там само].

Спочатку педагогічна просвіта батьків відбувалася переважно у таких формах:

- спільна праця старших членів роду, молодих і дітей (засвоєння норм спілкування та традицій соціальних відносин);
- настанови, повчання (передача знань історії, культури, традицій родини);
- магічні ритуальні дії (налаштування майбутніх батьків на особливий емоційний стан, піднесення, святості).

Серед методів педагогічної просвіти батьків у давнину найуживанішими було наслідування старших членів роду. Цей метод залишається поширеним і в сучасних умовах, хоча на рівні педагогічної психології отримує критичну оцінку, його віднесено до групи педагогічних стереотипів.

На підставі вивчення етнографічних джерел [3], зазначимо, що традиційна практика залучення молодих людей в загальний побут общини, догляд малих дітей старими братами і сестрами, – усе це утворило базис генези педагогічної просвіти батьків. Найважливішим елементом змісту такої просвіти було збереження і розвиток фізичних якостей дитини. Традиційно для цього використовували

такі засоби: ритуальні обряди, атрибути магічних дій, використання іграшок-талісманів, одягу-оберегу, наслідування рухів тварини-тотему чи приклади поведінки образу героя. Будучи елементом соціальних відносин, педагогічна просвіта батьків у давні часи багато в чому була вільною і самодіяльною, зокрема вона була елементом природного ритму життя общини. Тим самим створювалося своєрідне виховне, педагогічно насичене середовище.

Вироблення певних норм поведінки батьків було соціально значущим. Тому зазвичай, педагогічні елементи були в ритуальних церемоніях і святах, які по суті складали емоційну основу родових звичаїв і способу життя давніх людей, слугували виробленню відповідних цінностей і ідеалів. Казки, легенди створювали образ ідеального батьківства: спокійні, врівноважені люди, які щиро і просто ставляться з увагою і шаную до потреб та інтересів своїх дітей, батьки спостерігають за поведінкою дитини, проявом її природи, дають дітям значну свободу, завжди проявляють любов, піклування і турботу.

Історично склалося, що основними ціннісними орієнтирами батьківської педагогічної просвіти в українців стали: терпіння, прощення, милування і пестування дитини. До слова зазначимо, що порівняно з іншими народами в українців людина уважається дитиною доки живі її батьки.

Отже, у первісних общинах батьківська просвіта не виділялася з побутових, виховних відносин, природного ритму життя спільноти. До речі, саме у такому виді створене природне виховне середовище, за свідченнями етнографів, у давнину давало змогу не використовувати будь-які форми фізичного, морального насилля, емоційного пригнічення людини [3].

Батьківська просвіта організаційно, змістом, формами представляла собою єдиний комплекс простого розумового і світоглядного виховання батьків, доповненого елементами знань і практичного досвіду фізичної, трудової і моральної підготовки дітей.

Історично зумовлений процес становлення сім'ї привів до нових способів взаємодії. Парний шлюб, який прийшов на зміну родової спільноти сприяв виділенню чітких функціональних зобов'язань батьків, отже – зумовив деталізацію і диверсифікацію змісту батьківської просвіти. Дівчата виховувалися матерями, сестрами, іншими родичами жіночої статі, хлопчики – чоловіками (переважно зі сто-

рони матері, що визначалося пануванням матріархату). Соціальний контроль здійснювався під час ініціацій – послідовних ритуалів посвячення переходу людини з однієї вікової категорії в іншу. Певною мірою ініціації здавна збереглися до нашого часу.

Центрами підготовки до ініціації слугували дома молоді чоловічі і жіночі, в українських землях – вулиці, вечорниці, гаївки. Батьківська просвіта змістовно належала до морального виховання молоді. Це доводять численні традиційні уявлення про те, що «добре вихована дитина – шана батькам, погано чи невихована – сором» [4]. До цього часу в українських містах і селах питають людину: «Чий ти?». Молодь у таких домах, вулицях проходила своєрідну фізичну і ритуальну підготовку: засвоєння загальних і практичних традицій, ритуальних навичок, знань родових легенд, історії своєї родини, дотримання різних обрядів. Часто під час ініціацій перевірялися вольові якості майбутніх батьків. Зокрема, прикладом слугує женихання, сватання. Ініціації сприяли наступності культурно-історичних, побутових традицій.

У християнському віровченні батькам відведено значущу роль у становленні духовного початку дитини. Християнська педагогіка звертає увагу на те, що Господь створив сім'ю для того, щоб кожен мав можливість стати вповні людиною. Однак, хоч це і звучить парадоксально, дуже часто саме в сім'ї людина знаходиться в найбільшій небезпеці. Трапляється це, коли родина не дає своїм членам відчуття власної гідності, не гарантує відчуття безпеки, не розвиває їх позитивних якостей тощо. Небезпеки можуть бути різними: як універсальними, так і притаманними певному середовищу. Християнська родина є середовищем, в якому дитина відчуває цінність і гідність власної особи та може розвивати свою особистість. Тут вона є захищеною від негативного впливу великих сучасних інституцій, організацій та тоталітаризму. Така родина для дитини стає школою повнішого гуманізму. Досвід показує, яку важливу роль відіграє сім'я, яка живе згідно з моральними нормами, у тому, щоб людина, яка народилася і виросла в такій сім'ї, змогла «без вагання ступити на дорогу добра, вписану в її серці...» – пише Іван Павло II в Листі до сімей [5]. Гідність, якою наділена кожна дитина, вимагає, щоб вона була зачатою і виношеною в лоні, приведеною на світ та вихованою у подружжі. Тому що тільки через такий зв'язок з батьками дитина зможе відкрити свою власну ідентичність та досягнути повного

розвитку. Так відбувається взаємне збагачення. Передаючи зрілу людськість новонародженій дитині, батьки в свою чергу стримують новизну і свіжість людськості, яку вона принесла із собою у світ. У родині кожен член відіграє свою неповторну роль в обдаруванні один одного. У ній не лише нові покоління народжуються і вчаться співпрацювати, а й попередні покоління (бабусі та дідусі) мають можливість зробити свій внесок у спільне збагачення: поділитися своїм досвідом, ще раз відчути себе потрібним через служіння, утвердити свою повну гідність як осіб, яких цінують і люблять заради них самих і приймають у плідний діалог між поколіннями [6].

Визначний філософ і богослов Климент Олександрійський, автор книги «Педагог», зазначав, що основним обов'язком батьків є уведення дитини у християнський спосіб життя. Для цього Климент ретельно виписав правила поведінки дитини, а самих батьків освідчував через ознайомлення з образами кращих людей, які вели святе життя [7].

Невичерпним джерелом мудрості для сучасних батьків слугують педагогічні ідеї висловлені Іоанном Златоустом. Відомий проповідник підкреслював, що батьки мають звертатися до божого початку в людині, до того, що відображає «образ Божий» в дитині – свободу волі, моральність. Сам І. Златоуст демонстрував мистецтво використання дійових методів виховання: попередження, порада, бесіда. Адже, за словами проповідника, сам Бог лише радить і попереджує людину від негідних вчинків, але не вимагає. Змістовно у своєму вченні І. Златоуст віддавав перевагу цінності любові до ближнього [8].

У слов'ян, за аргументованим висновком історика педагогіки П. Каптерєва [9], модель виховання ґрунтувалася на патріархальному способі сімейних відносин з незаперечним авторитетом батька, повній підлеглості жінки і дітей, суворій домашній дисципліні. Поряд із цим, відзначалася ця модель своєрідним «ореолом святості і заснована на слові Божому» [10]. Слов'янами заперечувався не новозавітний виховний ідеал з пропагандою цінності кожної людини, а старий, суворий. Згідно із Старим Заповітом служіння батькові і матері ототожнювалося із служінням Богу, образа їх – образа Бога. Дружина не розглядалася як самостійна особистість. Її значущість визначалася ставленням до чоловіка, дітей. Батьківська просвіта була зосереджена головним чином на вимогах виконання зовнішніх обрядів – посту, свят, причастя тощо. Найшановнішою уважалася церковна книга Псалтир.

Уособленням високого культурного рівня суспільства і, родин зокрема, за часів Київської Русі справедливо уважати родину Ярослава Мудрого. Його діти, оточення були освічені й виховані.

Дослідженням встановлено, що батьківська просвіта на той час спиралася на народні традиції, хоча поступово намітилася тенденція державного контролю за характером і змістом родинного виховання. Одним із перших педагогічних творів вітчизняних просвітників є «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, у якому представлено православне бачення суті і змісту батьківської просвіти. Митрополит спирався на культурні традиції язичників, вважаючи їх базисом становлення самодостатньої особистості. З цієї ж причини Іларіон вирішального значення у вихованні надавав успадкованим від батьків якостям. На прикладі символічного опису дитинства, отрочтва, юності і зрілості князя Володимира Святославича він продемонстрував наступність язичницьких і християнських уявлень про виховання. Перший етап мав відбуватися на основі старого порядку – у ранньому дитинстві батьки мали загартовувати і зміцнювати фізичні сили дітей; в отрочтві – створити умови для військового виховання; згодом – сприяти формуванню вольових якостей і загальному розумовому розвитку. Усе це мало слугувати власне християнській просвіті, пов'язані з особистим самовдосконаленням, діянням за євангельськими правилами [11].

Доволі цікавим видаються настанови Кирила Туровського щодо просвіти взагалі, і батьківської зокрема: формувати уміння «з розумом читати священні книги», які дозволяють зрозуміти краще реальне життя, поведінку людей. Батьківська просвіта – це передусім особиста духовна праця щодня із засвоєння книжної мудрості, яка у свою чергу формує неповторну людину. Таким чином, можемо підсумувати, що Кирило Туровський пропагував дедуктивний спосіб батьківської просвіти, близький до візантійської педагогічної традиції: від абстрактного книжного знання до реальних життєвих ситуацій, практики [12].

Такої ж позиції дотримувався Володимир Мономах у своєму «Повчанні дітям». Батьківську просвіту В. Мономах розглядав у контексті заповідей Христових, дотримання їх у звичайному буденному житті. Передусім батькам слід мати страх Божий і постійно працювати. Не робота, професія, а саме праця і є основою християнської просвіти. Причому, В. Мономах мав на увазі не лише

фізичну, а в першу чергу розумову працю, тобто самоосвіту. За взірєць він пропонував узяти свого батька, який дома самотійно опанував п'ять мов. В. Мономах ратував за змінення родини, уважаючи, що приклад батьків є кращим виховним засобом. Доброчинне життя це – каяття, сльози, милостиня [13].

Висновки дослідження і перспективи подальшої розробки проблеми. Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що детальний аналіз педагогічних джерел засвідчив те, що виховання виникло ще на початку існування людського суспільства як засіб трансмісії людських знань і досвіду від покоління до покоління. Родинне виховання дітей здійснювалося в контексті життя і потреб сім'ї. На цьому ґрунті й постала народна педагогіка, провідними виховними засобами якої стали поведінка і вчинки батьків, рідна (материнська) мова, праця, фольклор, родинно-побутова культура, народні звичаї і традиції, мистецтво, ремесла й промисли, вірування, свята, обряди, символи, дитячі ігри й іграшки.

Як свідчать народна творчість, у давніх українців поступальне розширення емпіричного досвіду виховання привело до соціального визначення цінності педагогічної просвіти батьків. Народні звичаї й традиції українців насичені обрядами, магічними діями, ритуалами, спрямованими на свідоме, мудре виконання батьківських виховних обов'язків (пострижини, святкування першого відвідування дитиною церкви, школи тощо).

Аналіз дає змогу стверджувати, що кількісне накопичення прийомів, форм, методів повчальної спрямовуючої просвіти батьків історично обумовило всі форми батьківської просвіти. Особливим змістом насичено батьківську просвіту через перші пам'ятки педагогічної думки Київської Русі «Повчання Володимира Мономаха дітям», «Ізборник», «Слово про закон і благодать».

Стаття не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. Подальшого наукового аналізу потребують питання розширення змістовно-методичного апарату системи підготовки учителів до організації педагогічної просвіти батьків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. – 2002. – №7. – С.4 – 9.
2. Кузич-Березовський І. Жінка і Держава / І.Кузич-Березовський. – Львів : «Світ», 1994. – 288 с.

3. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Мюнхен, 1958. – Т. 1. – 448 с.; Т.2. – 1966. – 442 с.
4. Енциклопедія українознавства. – Львів : НТШ, 1993. – Т. 1. – 400 с.
5. Іван Павло II. Місія Відкупителя : [енцикліка] / Іван Павло II. – Видавництво «Місіонер», 2011. – 108 с.
6. Тимофей, священник. Жизнь по совести : Пособие для учителей и учащихся / Тимофей, священник, Т. А. Берсенева. – М., 2001. – 205 с.
7. Александрийский Климент. Педагог./ Климент Александрийский. – М. : Учебно-информационный экуменический центр ап. Павла, 1996. – 290 с.
8. Алексеенко Т. Педагогічна культура молодії сім'ї / Т. Алексеенко. – К., 1995. – 321 с.
9. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Каптерев. / Под. ред. А. М. Арсеньева. – М. : Педагогика, 1982. – С. 45 - 80.
10. Азаров Ю. П. Семейная педагогика / Ю. П. Азаров / 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1985. – 238 с.
11. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв. / [Сост. С. Д. Бабишин, Б. Н. Митюрков; Вступ. ст. Д. С. Лихачева, Г. М. Прохорова]. – М. : Педагогика, 1985. – 363 с.
12. Модзалевский Л. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен / Л. Модзалевский – 3-е изд., испр. и доп. – СПб., 1874. – Ч. 1. – 604 с.
13. Владимир Мономах. Поучения, или Духовная Великого князя Владимира Всеволодовича Мономаха детям своим / Владимир Мономах; [пер. с древнерус. Д.С. Лихачев]. – М. : Фонд разв. отечеств. книгоизд., 1996. – 236 с.
14. Петров В. М. Семейно-школьное воспитание в древнем мире и средневековой России : Учебное пособие / В. М. Петров – Орехово-Зуево: ОЗПИ, 1992. – 80 с.